

Boris A. Novak

Balkanizacija sveta

Pojem *balkanizacija*, ki ga je mednarodna politična terminologija pogosto uporabljala ob prelomu 19. in 20. stoletja (nedvomno v zvezi z dramatičnimi zgodovinskimi konflikti, ki so prek dveh balkanskih vojn pripeljali do prve svetovne vojne), je v zadnjih letih doživel reaktualizacijo, kar je žal posledica tragičnih vojn na ozemlju nekdanje Jugoslavije. *Balkan* je ponovno postal kar se da negativen in celo zaničljiv pojem, kar se vidi tudi po tem, da se ga vsi otepajo: Italijani in Avstrijci trdijo, da se Balkan začenja na meji s Slovenijo, Slovenci trdijo, da se Balkan začenja na meji s Hrvaško, Hrvati trdijo, da se Balkan začenja na meji s Srbijo, Srbi sprejemajo izraz *Balkan* le kot zemljepisno, ne pa tudi politično oznako za svojo družbeno stvarnost, itd., itd. Za časa skupnega življenja v federalni Jugoslaviji smo Slovenci pojem Balkan razumeli kot slabšalen simbol za kulturno, ekonomsko in politično zaostalost, kot prostor, kjer vladajo čustva, ki so večinoma divja in agresivna, kot nasprotje zaželenemu principu racionalnega urejanja medčloveških razmerij ... Skratka: *Balkan* je v nereflktiranem vsakdanjem žargonu učinkoval kot simbolno nasprotje edino zveličavnemu pojmu Evropa (v smislu *Zahodne Evrope*, od osemdesetih let dalje tudi *Srednje Evrope*), kamor Slovenci tako radi projiciramo svojo zgodovinsko in kulturno pripadnost.

V kulturi južnoslovanskih narodov je pojem *Balkan* doživljal tudi pozitivna ovrednotenja; spomnimo se pojma »balkanski barbarogenij«, ki ga je srbski avantgardist Ljubomir Micić lansiral v dvajsetih letih, pesmi srbske pesnice Desanke Maksimović o zločinih nacistov na »brdovitom Balkanu« ali

pa hvalnice *Balkane* moj zagrebske rokavske skupine Azra v osemdesetih letih. Vendar je vrtnec zgodovine odpihnil te pozitivne vrednostne artikulacije in v splošni zavesti uveljavil razumevanje *Balkana* kot sinonima za zlo.

Zahodna javnost uporablja pojem *Balkan* kot oznako za regijo, kjer vladajo neusmiljeni spopadi na podlagi etničnih in religioznih razlik. Mediji v Zahodni Evropi in Severni Ameriki pogosto definirajo vojne v nekdanji Jugoslaviji kot »plemenske (tribal wars)«. Ta oznaka vsebuje prezirljiv podton in je rezultat prikrite arogance domnevno civiliziranega sveta, ki se zgraža nad primitivnimi razlogi za te vojne, fanatično zaslepljenostjo bojnikov in njihovimi krvavimi metodami. Zakaj nikoli ne slišimo, da je dolgotrajni krvavi spopad na Severnem Irskem »plemenska vojna«, čeprav so razlogi za irsko državljansko vojno podobni kot na Balkanu, fanatizem prištev obeh strani in uporabljena sredstva pa po svoji krutosti tudi ne zaostajajo za balkanskim krvoprelitjem? Je izkušnja *holokavsta* že tako oddaljena, da si zahodnoevropski narodi lahko privoščijo tako samozadovoljstvo ob pogledu na svojo civiliziranost v primerjavi z balkansko okrutnostjo? In kako naj označimo sodelovanje nizozemskih vojakov iz sestava Združenih narodov pri poboju beguncev iz Srebrenice?

Pojem *pleme* nam torej ne bo pomagal pri razumevanju fenomena tragičnih spopadov na Balkanu. Temeljni problem te poenostavljene razlage balkanskega fenomena je v tem, da nekritično predpostavlja, da je prirojena narava balkanskih narodov tako močna identifikacija z lastno etnično skupino, da sovraštvo do vseh drugih zmeraj znova sproža morilske impulze.

Kultura miru, za katero se zavzemamo, zahteva natančno poznavanje kompleksnih razlogov za vojaške spopade. Sovraštvo na etnični osnovi ni edina razsežnost vojn v nekdanji Jugoslaviji; je le ena izmed razsežnosti tega večplastnega problema. Etnično sovraštvo tudi ni edini vzrok za balkanske vojne v devetdesetih letih. Morda bi celo lahko rekli, da etnično sovraštvo ni vzrok, ampak posledica mnogih drugih, globljih vzrokov, med katerimi naj naštejemo skrajno težavno zgodovinsko hipoteko balkanskega prostora, lingvistične in kulturne razlike, globoko ekonomsko krizo v osemdesetih in devetdesetih letih, pomanjkanje temeljnih demokratičnih

svoboščin, nesrečno povezovanje etnične in religiozne identitete, nenehno cinično manipuliranje velikih sil z malimi balkanskimi narodi itd., itd.

Ena izmed največjih nevarnosti kosovske krize je bila radikalna polarizacija javnega mnenja, ne samo v prostorih nekdanje Jugoslavije, temveč tudi v širšem mednarodnem merilu. V zgodovini tolikokrat slišana deviza »Kdor ni z nami, je proti nam« tudi tokrat učinkuje z nevarno preciznostjo. Ta izključujoča manipulacija pravi: Kdor se ne strinja z rasistično politiko srbskega »vožda« Miloševića, podpira Natovo bombardiranje Jugoslavije! In kdor se ne strinja z Natovim napadom na Jugoslavijo, podpira pošastno etnično čiščenje, ki so mu izpostavljeni kosovski Albanci! Tovrstna polarizacija pelje v kolektivno demoniziranje celih narodov. Vsaj intelektualci bi morali uporabljati svojo glavo in se upreti tako poenostavljenim, črno-belim interpretacijam dogodkov.

Osupljivo je, kako malo podatkov je mogoče slišati iz ust politikov na obeh straneh, vpletenih v tragični kosovski voz: namesto stvarnih podatkov mitologizirajo preteklost lastnega naroda, ta cinična manipulacija pa ima za posledico popolno čustveno identifikacijo ljudi z nacionalno idejo.

Poskusimo osvetliti kompleksno zgodovinsko realnost Kosova v zadnjih desetletjih s pomočjo demografskih podatkov. Navajam jih na podlagi raziskav svojega pokojnega očeta Antea Novaka, ki se je kot statistik intenzivno posvečal demografski problematiki Kosova.

Leta 1945 je bilo na Kosovu 650 000 prebivalcev, deset let pozneje 842 000, ob popisu prebivalstva leta 1981 že 1 600 000, v zadnjih letih pa je to število preseglo 2 000 000. V desetletju 1971-1981 se je prebivalstvo Kosova povečalo kar za 31 odstotkov, kar je evropski rekord! Gre za alarmantne številke, ki kažejo populacijsko eksplozijo, kakršne svet ne pozna. Leta 1981, ko je povprečni naravni prirastek prebivalstva v Jugoslaviji znašal 7,5 novorojenih na 1000 prebivalcev, je bilo razmerje na Kosovu 24,1 novorojenih na 1000 prebivalcev. V osemdesetih letih je začela nataliteta povsod po Jugoslaviji upadati, razen na Kosovu, kjer se je povečala: leta 1986 je bil povprečni prirastek v zvezni državi 6,8, na Kosovu pa 25,3. Projekcija mojega očeta je kazala, da bi ob koncu 21. stoletja

kar 65 odstotkov prebivalcev Jugoslavije bilo s Kosova ... če bi seveda Jugoslavija še zmeraj obstajala. Ko je na začetku šestdesetih let kot direktor Zveznega zavoda za statistiko na podlagi tovrstnih demografskih analiz javno zahteval dvig ekonomskega standarda in prosvetljevanje ljudi na Kosovu v zvezi z vprašanji rodnosti, ga je srbski voditelj Ranković odstranil s tega položaja: raje je pometel problem pod preprogo, kakor da bi se z njim soočil. Podobno pasivnost in ignoranco so izkazovale tudi pristojne oblasti tedanje avtonomne pokrajine Kosovo: prištinski Inštitut za socialno medicino ni hotel realizirati subvencije, ki jo je sklad Združenih narodov za razvoj namenil načrtovanju družine na Kosovu. Leta 1986 je za 384 000 kosovskih žensk v rodni dobi skrbelo le 26 zdravnikov, med njimi le 11 ginekologov. Kaj ti podatki govorijo o položaju kosovskih žensk, ni treba posebej razlagati.

Pri zgornjih podatkih namenoma nisem omenjal etnične sestave prebivalstva, saj sem hotel pokazati, da so poglavitni generatorji kosovske krize ekonomski, politični in kulturni problemi: nedemokratska oblast je preprečevala reševanje populacijske krize, splošna revščina in nizka raven izobrazbe pa sta povzročali tako visoko stopnjo rodnosti, da ni bilo mogoče voditi nobene pametne ekonomske politike, saj je prehitro naraščanje števila lačnih ust sproti pojedlo še tako velike investicije. Da je bilo Kosovo črna luknja jugoslovanskega gospodarstva, se natančno spominjamo tudi v Sloveniji, saj so t. i. »razvite« republike po principu solidarnosti pošiljale svoje »viške« t. i. »nerazvitim« republikam. V nasprotju z mnogimi Slovenci sem tovrstno solidarnost podpiral.

Nobena skrivnost ni, da so se tako hitro razmnoževali kosovski Albanci, medtem ko je nataliteta kosovskih Srbov stagnirala. Po popisu prebivalstva leta 1961 je v tedanji pokrajini Kosovo in Metohija (Kosmet) le tretjina prebivalcev bila albanske narodnosti, dvajset let pozneje (po popisu leta 1981) že 77 odstotkov, ko je Milošević proti koncu osemdesetih let nasilno odpravil avtonomijo Kosova, pa se je etnična sestava prebivalstva že dokončno prevesila v albansko korist: 90 odstotkov Albancev in le 10 odstotkov Srbov!

Ves ta čas je srbska oblast (ki se je problema očitno dobro zavedala, čeprav ga je zamolčevala) z represivnimi sredstvi

zagotavljala politično nadvlado Srbov nad Albanci. Naraščajoče albansko prebivalstvo, ki v svojih rokah ni imelo vzvodov ekonomske in politične moči, se je za prevlado borilo na tih, a dolgoročno zmagovit način: z visoko rodnostjo, ki je Srbe izrivala iz »zibelke srbske srednjeveške kulture«. (Da se razumemo: ne zagovarjam nasilne kontrole števila rojstev po kitajskem modelu, temveč razvoj gospodarstva in izobrazbe, ki bi imel za posledico tudi umirjanje stopnje natalitete kosovskih Albancev in *eo ipso* mirno sožitje s sosednjimi narodi.)

Jugoslovanska ustava iz leta 1974, ki je na ravni individualnih svoboščin še zmeraj vztrajala pri razvodenelem totalitarizmu, je na ravni kolektivnih pravic federalnih enot zagotovila nenavadno široko avtonomijo republikam in avtonomnim pokrajinam. V strahu pred srbsko hegemonijo so snovalci te ustave na čelu s slovenskim politikom Edvardom Kardeljem vpeljali vzvod, s katerim so učinkovito omejili nadvlado srbskih interesov na Kosovu, ki pa je imel slabe posledice za počutje Srbov v tako zastavljeni zvezni državi: Republika Srbija je imela svojo skupščino, v kateri so bili tudi predstavniki avtonomnih pokrajin Vojvodine in Kosova, obe pokrajini sta imeli vsaka svojo skupščino, medtem ko t. i. *ožja Srbija* (Srbija brez avtonomnih pokrajin) ni imela lastne skupščine. Od tod je izviral tudi politični vic, da je okrajšava za *ožjo Srbijo* (v srbsčini: *uža Srbija*) – *užas, groza!* Pravna in upravna paraliza, ki je s tem nastopila, je eden izmed – sicer redkih – upravičenih razlogov za nezadovoljstvo srbskih nacionalistov z jugoslovansko ustavo in za njihovo nedemokratsko demontažo zveznih institucij. Da bi ukinili avtonomijo Kosova, kjer so se bali odcepitve Albancev, so srbski nacionalisti hoteli ukiniti avtonomije vseh ostalih federalnih enot. Z nasilnimi manifestacijami so najprej odstranili »sovražnike ljudstva« v Vojvodini, nato pa so na Kosovu vpeljali teror, ki je spominjal na *apartheid*: črtanje slehernih političnih pravic, ukinitve šol v albanskem jeziku, odpuščanje zdravnikov in novinarjev albanske narodnosti, preganjanje albanskih intelektualcev itd. Vsa ta rasistična politika je v devetdesetih letih dokončno odstranila sleherni iluzijo o možnosti nadaljnega sobivanja Albancev in Srbov v državnem okviru Jugoslavije. Tako imenovana *Jugoslovanska ljudska armada*, ki je bila bolj ali manj v srbskih rokah

(70 odstotkov častnikov je bilo Srbov), je napadla Slovenijo, Hrvaško ter Bosno in Hercegovino. Izbruh oboroženih spopadov med jugoslovansko vojsko in albanskimi uporniki v letih 1998-1999 paradoksalno pomeni, da se je jugoslovanska kriza vrnila v svoje jedro – na Kosovo!

Spopad Jugoslovanske vojske in policije ter Osvobodilne vojske Kosova je bil spopad organizacij, ki sta se vse prepogosto zatekali k terorističnim metodam. Pri tem je bila odgovornost Jugoslovanske vojske in policije neprimerno večja: država bi morala ščititi vse svoje državljane, ne glede na etnično pripadnost, namesto da represivna državna organa, vojska in policija, izvajata etnično čiščenje med lastnimi državljani »napačne« narodnosti. Državni terorizem je veliko hujši zločin od individualnega ali skupinskega terorizma, ki tudi rada jemljeta za tarče nedolžne civiliste.

Namesto da bi zaščitil preganjane civiliste na Kosovu, je Nato bombardiral mesta povsod po Jugoslaviji. To dejanje – spomnimo se: prva dejanska vojaška akcija v zgodovini Severnoatlantskega zavezištva! – je po svojem konceptu in posledicah izrazito dvoumno: po eni strani pomeni opozorilo samodržcem in diktatorjem, da svojega terorja ne bodo mogli več skrivati za nedotakljivim principom suverenosti svojih držav; po drugi strani pa nas dejstvo, da se je napad Nata na Jugoslavijo zgodil brez ustreznega sklepa Varnostnega sveta Združenih narodov, navdaja z globoko zaskrbljenostjo, saj je očitno, da ne gre zgolj za humanitarno akcijo, temveč za udarec, s katerim članice Nata (predvsem Združene države Amerike) zasledujejo nekatere druge in drugačne, globalne strateške cilje. Kdo bo zaščitil mednarodno skupnost, predvsem male države tretjega sveta, pred »zaščitniki demokracije«?

Čeprav v tej tragični in kompleksni situaciji nihče ni popolnoma nedolžen, večino odgovornosti za tragedijo Kosova nosi Miloševićev režim. Nepremišljen napad Nata ga je le utrdil na oblasti, jugoslovanska vojska pa je uporabila bombardiranje kot alibi za krvavo divjanje na Kosovu. Poraz Srbov v »drugi« kosovski bitki je radikalno obrnil razmerje moči, ne pa tudi pošastne logike nasilja: če so prej bežali Albanci, zdaj bežijo Srbi; če so prej gorele albanske hiše, zdaj gorijo srbske. In kakor Nato ni učinkovito zaščitil albanskih

beguncev pred etničnim čiščenjem, tako zdaj ne zmore zaščititi srbskega prebivalstva pred maščevanjem. Globoke psihološke rane, ki so s tem nastale na obeh straneh, pa so žal krvavi humus, iz katerega se bodo hranili nasilni politični načrti v naslednjih desetletjih, morda celo stoletjih.

Milošević in Nato pravzaprav nista sovražnika: Milošević je produkt Nata. Zakaj ga niso odstranili z oblasti po masakru Vukovarja, po tragediji Srebrenice, med triletnim obleganjem Sarajeva?! Mednarodna skupnost je Miloševića cinično držala na oblasti, zato da bi lahko držal pero, s katerim je podpisal daytonski sporazum o koncu vojne, ki jo je sam povzročil. Zdaj pa nam predstavniki Nata prodajajo ceneno »etiko«.

Gospodje, nehajte že enkrat podcenjevati našo inteligenco! Napad Nata na Jugoslavijo je znamenje globalne *balkanizacije*, *balkanizacije* celotnega sveta!

Kosovo ne potrebuje etničnega čiščenja; Jugoslavija ne potrebuje bomb. Tako Kosovo kot Jugoslavija, tako Bosna in Hercegovina kot Rusija potrebujejo nov *Marshallov plan*, ki bi obnovil delovanje gospodarstva ter življenjski standard dvignil na človeka vredno raven. Kosovo in Jugoslavija potrebujeta demokracijo, ki bi omogočila razreševanje konfliktov na nenasilen način.

Ta vojna je bila spopad predmodernega in postmodernega sveta: na eni strani zastarela družba, kjer vladajoča nacionalstalinistična garnitura zlorablja srednjeveško legendo o kosovski bitki iz leta 1389 za mobilizacijo ljudstva in okrepitev svoje oblasti leta 1999, na drugi strani pa hiperstehnizirana družba, kjer je vojna zgolj računalniška video igra, civilne žrtve pa – kakšen ciničen evfemizem! – »*stranska škoda* (*collateral damage*)«.

Če je jugoslovanska vojska udejanjala radikalno etnično čiščenje Kosova in je pognala po svetu 800 000 Albancev (da o mrtvih ne govorimo), se je po umiku jugoslovanske vojske sprožil obraten proces: maščevalni Albanci so prepodili 160 000 Srbov (da o mrtvih ne govorimo). Mednarodne enote nemočno opazujejo, kako se etnično čiščenje zdaj dogaja na škodo Srbov. Utegne se zgoditi, da bo na koncu Kosovo res etnično »čisto« – v srednjeveški »zibelki srbstva« ne bo več nobenega Srba! Ni nikakršnega dvoma, da je sedanji položaj zakrivila predvsem represivna

srbska oblast, vendar pa je treba v isti sapi priznati, da organizirane albanske vojaške in politične sile posnemajo metode izključevanja, šovinizma in nasilja, ki so jih nad njimi uveljavljali srbski nacionalisti. Žrtve postajajo rablji.

V tem trenutku sta Srbija in Jugoslavija na pragu kaotične in krvave državljanske vojne, albanska družba na Kosovu pa se vzpostavlja na temeljih nacionalistične ekskluzivnosti in terorja večine nad manjšino, kar ji bo onemogočilo uvedbo demokratičnih mehanizmov ... Vse skupaj je žalostno, žalostno, žalostno!

SODOBNOST

revija za književnost in kulturo

Letnik XLVII, številka 7-8, 1999

Izdajatelj

Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1000 LJUBLJANA

Naslov uredništva

SODOBNOST
Hribarjevo nabrežje 13
1000 LJUBLJANA
Telefon 061 200 41 02

Naročila in reklamacije

Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1000 LJUBLJANA
Telefon 061 302 695, 080 11 08

Tisk

Tiskarna OPTIMA, Ljubljana

ISSN 0038-0482

Zunanji oblikovalec
Alen Bauer

Notranji oblikovalec
Franc Debevec

Glavni urednik
EVALD FLISAR

Uredništvo

Sandra Baumgartner
Igor Bratož
Miloš Mikeln
Josip Osti
Igor Škamperle
Jani Virk
France Vurnik
Ciril Zlobec

Lektorici

Alenka Kobler
Nuša Mastnak

Glavni urednik sprejema
sodelavce vsak ponedeljek
od 11. do 13. ure v pisarni
uredništva,
Hribarjevo nabrežje 13.

Sodelavce prosimo,
da prispevkom priložijo
disketo (MS Word za Okna,
verzija 97, 95, 6.0);
revija nima sredstev
za vnos besedil v računalnik.

Nenaročenih prispevkov
ne vračamo.

Naročnina

Cena enojne številke
v prosti prodaji je 700 SIT,
dvojne pa 1100 SIT.

Za naročnike
velja 20-odstotni
popust (6480 SIT
na leto, plačljivo
v dveh obrokih).

Cena za naročnike
v tujini je USD 49
ali protivrednost
v drugi valuti.

Revija izhaja
ob finančni pomoči
Ministrstva za kulturo
Republike Slovenije
in sponzorjev.

Stališča avtorjev
niso zmeraj tudi stališča
glavnega urednika
ali članov uredništva.